

karakteriseres som en bog for feinschmeckere.

Dette gælder imidlertid ikke for det nyeste resultat af Rikke Agnete Olsens fortjenstfulde arbejde for Skalks forlag Wormianum med at gøre middelalderlige krøniker og årbøger tilgængelige for den såkaldt alment interesserede læser. Efter Yngre sjællandske Krønike og Rydårbogen er nu fulgt netop Saxokompendiets fortsættelse, Jyske Krønike. Dette er ikke nogen stor sag: Selve den oversatte tekst fylder 20 små, rigt illustrerede sider. Hertil slutter sig en redegørelse for »Tiden« og for »Manden i tiden« om forfatteren og hans opfattelser af verden og sin samtid samt diverse stamtavler og kort mv. Alt er rundhåndet og smukt illustreret af Jørgen Kraglund efter samtidige originaler.

Mest interesse har Jyske Krønikes

skildring af forfatterens samtid, de sidste ca. 20 år. Her, som også i øvrigt, skinner forfatterens førnævnte engagement i kongemagten som det, der konstituerer og holder sammen på Danmark, klart igennem – uanset at han også er meget opmærksom på, at konger kunne være af forskellig kvalitet. Men derudover bliver krøniken naturligvis en særdeles vigtig primær kilde til de turbulente år efter Erik Menveds død. I betragtning af vor karrige middelalderlige historieskrivning efter Saxo er det værdifuldt, at også denne lille krønike nu er let tilgængelig for læsere, der ikke læser *Scriptores Minores* eller *Danmarks Middelalderlige Annaler* som lystlæsning. Og tilgængeligheden øges i høj grad af Rikke Agnete Olsens gode og letfattede introduktioner og den appetitlige illustrering.

Anders Bøgh

DET 19. ÅRHUNDREDE

Erik Nørr: *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*. Stat – forvaltning – samfund. Studie 5. (Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 1994). 563 s., 295 kr.

I flere henseender er denne bog en fortsættelse af forfatterens disputats *Præst og Administrator* fra 1981. Den handlede om sognepræstens administrative funktioner i lokalforvaltningen på landet fra ca. 1800 til sogneforstanderskabernes indførelse i 1842. I den nye afhandling følges op med en undersøgelse af, hvordan det gik med det gejstlige skoletilsyn i mødet med folkestyre og stigende kommunalisering. Det centrale tema er magtkampen mellem kirkelig, statslig og lokal indflydelse på

skoleforhold, som den formede sig i debat og lovgivning samt i praksis efter 1842. Et omdrejningspunkt er den nye kommunallov i 1867. Med denne fik sognerådene ansvaret for skolevæsenets ydre forhold (økonomi), mens skolekommissionerne med præsten som formand fik overladt ansvaret for de indre forhold (tilsyn med lærerne og undervisningen). Med kommunaloven gled præsterne dog samtidig ud af fattigvæsenet, der helt og holdent blev overladt til sognerådene. I indledningen anfører forfatteren da som centrale spørgsmål (s. 16): 1) Hvorfor bevarede præsterne i 1867 indflydelse i skolevæsenet og ikke i fattigvæsenet, samt 2) Hvorfor fortsatte skolens forbindelse til kirken længere i Danmark end i mange andre lande. Først i 1933 og 1949 blev det gejstlige

skoletilsyn nemlig afviklet i Danmark. Eksempelvis var det sket allerede fra 1861 i Sverige, i Norge blev det ændret med skoleloven af 1889, og i Finland var det gejstlige tilsyn fjernet i 1866/84. I stedet havde man fået statslige inspektørtilsyn (s. 126).

Bogen er opdelt i to hoveddele: I. Debat og lovgivning og II. Skoleforvaltningen i praksis. I 1800-tallets sidste halvdel blev der i Rigsdagen fremsat skolelovsforslag ikke mindre end 12-14 gange, og bogens første del handler om den nærmest evigt varende skoledebat og om periodens ændringer i lovgivningen. Det er en fortrinlig indgang til emnet, fordi første del derved også fungerer som en skolepolitisk introduktion til bogens anden del. Erik Nørr starter dog først ved systemskiftet 1848/49 for »Indførelsen af den frie forfatning åbnede alle sluser for meningsytring«. 1840'erne i øvrigt forbigås, fordi forslag om ændringer ikke kom til »realitetsdrøftelser« (s. 31). Hertil må det dog indvendes, at i pjecer, på lærermøder og i petitioner til Stænderforsamlingerne var skoledebatten særdeles levende i 1840'erne, og en stor del af diskussionen omhandlede netop skolens styrelse (»Overbestyrelse«). Den massive skolereformdebat i 1850'ernes første halvdel, som Erik Nørr udreder særdeles detaljeret, havde antagelig ikke fået samme omfang, hvis der ikke med Stænderforsamlingerne og forstanderskabsloven af 1842 netop var skabt tradition for bred offentlig diskussion af skoleforhold. Derfor burde 1840'erne nok være inddraget. Herefter optræder lærerstanden mere og mere selvbevidst, en af afhandlingens klare konklusioner. Forfatteren gennemgår reformdebatterne i 1850'erne og 1870'erne særdeles grundigt. Især debatten i 1870'erne er interessant, fordi Venstres synspunkter her stred så frontalt mod højreregeringernes. At det gejstlige tilsyn holdt sig længere i Dan-

mark end i udlandet, tilskriver Nørr således det politiske klima i 1870'erne. Venstre ønskede, at befolkningens og den kommunale selvbestemmelse skulle øges. Højre blev dog mere og mere utilbøjelig til at give slip på statsstyringen i skolevæsenet, der enten kunne foregå ved statslige inspektører (som i udlandet) eller som hidtil via det gejstlige tilsyn. At inspektør-tilsynet ikke gennemførtes, synes dog mest at skyldes, at lærerstanden var blevet en ny og stærk aktør på den skolepolitiske scene, f.eks. optrådte man fra 1874 nogenlunde samlet i Danmarks Lærerforening. Og lærerne var ikke entydige modstandere af det gejstlige tilsyn, bl.a. gjaldt inertiens lov: Man vidste, hvad man havde, men ikke, hvad man ville få i stedet (s. 129, 425). Under debatten om kommunallovnen af 1867 sås desuden tydeligt en almindelig opfattelse af, at skolevæsenet var et område, hvor kirken (foruden staten) naturligt havde interesser (s. 83). Dette var modsat fattigvæsenet, som generelt blev betragtet som »af reen communal Natur« (s. 82). Derfor gled præsten let ud af fattigvæsenet. Helt at forstå den fortsatte forbindelse mellem kirke og skole i Danmark i modsætning til f.eks. Norge og Sverige, er ikke muligt. Den ellers fornuftige ansats til et godt komparativt perspektiv, der rummes i det andet af de indledende spørgsmål (jf. ovenfor), falder tungt til jorden, når omstændighederne i disse lande ikke belyses bedre, end tilfældet er (s. 58ff., 125ff.)

Første del slutter med et kapitel om skoleloven af 1899, hvortil lærerstanden i øvrigt også var en virksom kraft. Det blev da også lærernes forhold, der især blev forbedret. På tilsynsområdet var ændringerne »meget begrænset« (s. 142). At Nørr slutter sin undersøgelse i 1899, forekommer derfor ikke særlig logisk. Under ét må man med forfatteren jo sige, at det hverken i 1850'erne,

1870'erne eller 1890'erne lykkedes at skabe nogen ny og altomfattende skolelov. Et godt stykke ind i det 20. århundrede var skoleanordningen af 29/7 1814 i det store og hele stadig i kraft (s. 142, 431).

Bogens anden del om skoleforvaltningen i praksis er mere fornøjelig læsning. Ligesom i disputatsen er landsognene i Hornum-Fleskum herreder i Østhimmerland valgt som case-study-område. I dette område er gennemført en del gode analyser inden for emner som bl.a. skolens forvaltning, økonomi, lærerforhold, tilsyn og skolemateriale. Systematiske undersøgelser er dog begrænset til perioden 1868-1880 for at undersøge, hvad kommunaloven af 1867 betød i praksis, inden provisorietiden spillede for kraftigt ind. Kompetancefordelingen mellem skolekommissionen og sognerådet er sat i fokus og belyses ved en lang række enkeltsager. Lærernes embedsforhold, provste- og bispevisitater, eksamensoverhøring, skolernes økonomi, anskaffelse af skolemateriel, kontrol med skolegangen og tilhørende mulktning og reglerne for udskrivning er nogle af de mange sider af skolevæsenet, som forfatteren behandler særdeles udførligt. Den røde tråd – magtkampen mellem kirkelig, kommunal og statslig kontrol – er dog ofte noget flimrende. Brugen af de mange enkeltsager slører det samlede billede noget. Selv om forfatteren for det meste følger op med delkonklusioner, har bogen en tendens til at blive en bred skolehistorie med vægt på administrative forhold. Med mange interessante detaljer. Den stærke forbindelse mellem kirke og skole synes eksempelvis at ophæve Grundlovens religionsfrihedsparagraf. Ligeledes berøres flere gange friskolebevægelsen: »Til skolefrihed hørte nemlig også frigørelse fra det tvungne gejstlige tilsyn« (s. 74). Selv om det påvises, at friskolernes frihed reelt var

noget begrænset, undrer det, at friskolerne ikke står stærkere og mere centralt i afhandlingen. »En behandling af friskolernes udvikling ligger uden for denne afhandlings rammer«, hedder det (s. 74). Jeg har ærlig talt vanskeligt ved at forstå logikken i de to udsagn under ét. En udredning (om end nok så kort) af netop tilslutningen til friskolebevægelsen synes dog at ramme centralt i afhandlingens emne, fordi friskolerne ved deres antal (mv.) netop på et handlingens niveau illustrerer holdningen til »statsskolen«, dens indhold og forvaltning, herunder det gejstlige tilsyn.

Disse noget spredte indvendinger til trods er der tale om en gedigen afhandling, der er spækket med gode, solide oplysninger. Den afsluttende konklusion – at der i det 19. århundrede ikke skete nogen revolution af skolestyret, kun en langsom evolution (s. 432) – er vel ikke særlig overraskende. De helt store spørgsmål, som f.eks. almueskolevæsenets betydning i det 19. århundrede for lokalsamfundene såvel som for samfundsudviklingen i almindelighed, berøres ærgerligt nok ikke af forfatteren. Efter den solide skolehistoriske indsats, som Erik Nørr efterhånden har præsteret, kunne det være interessant at blive indviet i de store vurderinger og perspektiveringer. Der er dog mange andre guldkorn, f.eks. påvisningen af den stærke statslige styring i den praktiske skoleforvaltning, trods kommunalisering. Skoleforvaltningens komplicerede opbygning førte nemlig ofte lokalt til uenighed, hvorfor sagerne endte i ministeriet. Kultusministeriet afgjorde således virkelig mange spørgsmål, i mange tilfælde små detaljer (s. 429).

Bogen er velskrevet og særdeles velunderbygget med henvisninger til et imponerende stort materiale. Over 1.400 henvisningsnoter antyder det store arbejde, der ligger bag. Bogen er tillige behagelig fri for stavefejl og desuden

smukt illustreret. Opdelt i veldisponerede afsnit og med de detaljerede henvisninger kan bogen udmærket fungere som en håndbog. Da den er bygget op som en akademisk afhandling, fås det største udbytte dog ved at læse den fra start til slut. Og sådan læst er det ikke en bog for slapsvanse: De mange detaljer er næsten for vidtløftige, og den noget flimrende røde tråd gør, at bogen kun henvender sig til særligt interesserede læsere. De vil til gengæld kunne drage god nytte af bogen og dens mange henvisninger.

Kenn Tarbensen

Jette Mackintosh: *Danskere i Midtvesten. Elk Horn – Kimballton bosættelsen 1870-1925*. Københavns Universitet. Institut for Økonomisk Historie. Publikation nr. 22. (Akademisk Forlag, 1993). 222 s.

Niels Peter Stilling and Anne Lisbeth Olsen: *A New Life. Danish emigration to North America as described by the emigrants themselves in letters 1842-1946*. Udvandrerarkivets Skriftserie: Udvandrerhistoriske Studier Nr. 6. (Udvandrerarkivet, 1994). 220 s.

De to bøger repræsenterer på hver sin måde den nyere interesse for den danske udvandrerhistories 'anden' side, den der handler om danskerne som indvandrere i USA. I et par årtier godt og vel har udvandringsforskningen her i landet koncentreret sig om baggrunden for udvandringen fra Danmark, mens undersøgelser af udvandrernes skæbne i det fremmede forsømt. *Danskere i Midtvesten* og *A New Life* er derfor højest velkomne bidrag til belysning af henholdsvis den dansk-amerikanske bosættelses- og assimilationshistorie og det enkelte individs oplevelse af udvandringen og starten på en ny tilværelse.

Med *Danskere i Midtvesten* udgives Jette Mackintoshs PhD-afhandling fra Københavns Universitet fra 1991 i bogform. Den handler om to små lokalsamfund i det vestlige Iowa, Elk Horn og Kimballton, som fra 1870'erne efterhånden blev domineret af danske indvandrere med henholdsvis et indremissionsk og et grundtvigsk præget livssyn. De religiøse modsætninger skabte lokale spændinger og forskelle, men, som bogen viser, bidrog de også til en etnisk vitalitet, som endnu er mærkbar i lokalområdet.

Jette Mackintoshs arbejde er en af de få danske undersøgelser af dansk-amerikanske lokalsamfund, som baserer sig på primært kildemateriale som folketællinger og f.eks. jordsalgsprotokoller. Bogen vidner om forfatterens fortrolighed med den tidligere forskning i emnet etniske lokalsamfund i USA. Det kommer bogen til gode, at Mackintosh i mange tilfælde kan pege på eksempler fra andre indvandrergrupperes bosættelse i USA og således perspektivere de danske lokalsamfunds udvikling, ofte hvor det danske materiale er lidt tyndt. Ligeledes behandles det store talmateriale om de lokale forhold med godt blik for den danske indvandrings historie i øvrigt.

Mackintosh kalder i introduktionen sin afhandling for en »modificeret transplantationsundersøgelse« (s. 11). Modifikationen ligger i, at det danske kildemateriale ikke som f.eks. det svenske er righoldigt nok til at gå i dybden med udvandrernes baggrund i hjemlandet. Desuden lægges vægten i denne afhandling på udviklingen i immigrant-samfundene efter bosættelsen i Amerika. Det er håndfaste forhold som de danske indvandreres jordkøb, bofasthed, demografiske profil og erhvervsstruktur, som undersøges og søges relateret til den religiøse, kulturelle og sproglige udvikling. I enkelte tilfælde